

Курілло Вадим Євгенович. На викладацькій роботі з 1980 р. Доцент кафедри політичних наук МДГУ ім. Петра Могили, кандидат історичних наук. Основний напрям наукових досліджень – проблеми національно-визвольного руху, історія англійської політології та питання політичного менеджменту.

Елементи теорії латентної політики

У наведеній статті аналізується місце і роль латентної політики у політичному житті суспільства, розглядаються різні підходи до неї та тлумачення цього поняття. Автор пропонує власну точку зору щодо дефініції, об'єкта, суб'єктів, функцій та структури латентної політики. Обґрунтовується ідея можливості існування науки про латентну політику.

In this article the role and place of secret/latent policy in political life are analyzed. The different approaches to the secret/latent policy are discovered. The author proposes his own point of view about definition, object, subjects, functions and structure of secret/latent policy. The idea of the science of latent policy is proposed.

Сучасне розуміння політики складалося протягом тривалого періоду розвитку суспільної думки на ґрунті існування, взаємодії та зіткнення декількох позицій та підходів, що свідчить про багатовимірний характер феномену політики. Відомо, що єдиного визначення поняття “політика” немає. Різні автори, надаючи перевагу її окремим аспектам, розглядають політику як сферу суспільного життя, як один з видів активності соціальних суб'єктів, як тип суспільних відносин. При цьому найчастіше політику визначають через державну владу або ідентифікуючи її в цілому з контрольно-регулятивною, управлінською діяльністю там, де є необхідність забезпечити цілісне та результативне функціонування соціуму. В цьому плані, як уявляється, є підстави розглядати політику як діяльність з метою реалізації суспільно значущих інтересів,

а також уявлень щодо загального блага шляхом виборювання, утримання та використання влади. Політика виникає там і тоді, де і коли немає природної стихійної злагоди, але є потреба в узгодженій дії та спільному упорядкуванні суспільних відносин, тобто необхідність підтримати цілісність соціуму вимагає створення спеціального носія цілісності. Таким чином у політичному, згідно принципу взаємодоповнення, об'єднуються інтегровані, консолідуючі тенденції до злагоди і цілісності із диференціацією та протиставленням одних проти інших за реалізацію своїх специфічних особливих інтересів. У якомусь ступені зовнішнім проявом зв'язку цих сторін політичного феномена може бути взаємодія змісту категорій “влада” та “свобода” у світі політики.

Сутнісно протилежні начала політичного

життя – інтегративні та диференціюючі – простежуються у багатьох похідних суперечностях політичного життя, обумовлюючи його діалектичний рух. В руслі проблематики даної статті уявляється необхідним підкреслити саме ці іманентні властивості політики – підтримку цілісності і одночасно зіткнення різних інтересів, відносин на основі групування, боротьби та суперництва. Ця боротьба завжди передбачає не лише відверті акції, але й такі, які в разі їх відкритої підготовки і реалізації можуть бути нейтралізовані або використані проти інтересів ініціуючої сторони. Таким чином, об’єктивна потреба безпеки та самозахисту, виживання акції вимагає її закритості. Отже, діалектичне уявлення про політику передбачає усвідомлене поєднання її закритих та відкритих складових на основі інтегративних та диференціюючих початків політичного життя взагалі. Відповідно одним з варіантів уявлення про політику є розуміння її як поєднання тієї її частини, яка передбачає прозорість і відкритість, та тієї частини, якій природно властива непрозорість та закритість, тобто латентної складової. При спрощеному тлумаченні такий підхід може викликати думку лише про латентні напрямки політики і, як наслідок, – провести до заміщення означеної частини політики на просту сукупність відповідних методів політичної дії. Подібне тлумачення не дає вичерпаного розуміння більш складного феномену латентної політики як специфічної за змістом, суб’єктами, формами і методами реалізації частини політики, закритої від висвітлення на ґрунті потреб самозабезпечення та безпеки. Іншими словами, більш глибоким уявляється розуміння, у якому мова йде не про латентні напрями політики, а про царину латентної політики із усіма необхідними атрибутами відповідної теорії – предметом, категоріальним апаратом, закономірностями та тенденціями, методами тощо.

Дві специфічні частини єдиного цілого – ось коректне уявлення про співвідношення “відкритої” та “латентної” політики у межах політики у її традиційному поданні – це два її полюси. Підтвердженням цього може бути існування суттєво неоднакових специфічних цілей, різних суб’єктів тощо із виключно “прозорою” або “латентною” природою. Але межа між цими двома полюсами не є розривом, певні політичні структури мають пограничний характер і реалізують як латентну, так і прозору політику в цілому – або окремі підрозділи, або через особливі

методи, не говорячи вже про цілі, які можуть бути досить суперечливими. В той же час необхідно відмітити, що ординарне розуміння політики найчастіше збігається із її відкритою частиною – теорію саме цієї політики вивчають в курсі політології та спеціальних дисциплін політичного циклу. Про латентну політику звичайно згадують лише іноді, обмежуючи загальним означенням її як таємної або прихованої діяльності держави і, як правило, традиційно посилаються на розвідку. Ототожнювання сукупної політики із відкритою не уявляється катастрофічною помилкою, оскільки їх співвідношення як цілого і частини обумовлює присутність у відкритій політиці загальних властивостей сукупної політики. Але можливість подібного ототожнення не заперечується лише до тієї пори, поки не здійснюється помилковий перенос таких особливих якостей відкритої політики на сукупну, що виключають із змісту останньої існування латентної політики з її відповідними якостями, протилежними до якостей відкритої. Аналогічні підходи міркуються і до співвіднесення сукупної політики з латентною. Перші мають загальний характер і повинні бути присутніми в царині латентної політики, виходячи з їх цілісної природи. Втім, латентна політика охоплює такі окремі властивості, які не характеризують сукупну політику, бо знаходяться у діалектичній суперечності із властивостями відкритої.

Для пояснення доцільно звернутися до парних категорій “відкритість” та “закритість”, які можна виокремити як базові у філософському підґрунті проблеми, що розглядається. Характеристика політики в форматі повної відкритості неправомірно заперечує існування таємниць у політичній боротьбі навіть як відповіді до вимог самозбереження та безпеки, і, таким чином, це суперечить тим диференціюючим початкам політики, про які йшлося вище. З іншого боку, подавати політику взагалі у форматі повної закритості теж некоректно, оскільки це суперечить її інтегративним початкам. Відкритість та закритість – це категорії, які характеризують відношення об’єкта (у філософському розумінні) до себе та інших, контрольованість і автономність, прозорість і таємність, захищеність та незахищеність. Із початку свого існування політика виступала в обох формах, була їх носієм, поєднуючи відкритість та закритість. Не існує ні абсолютно відкритої, ні абсолютно закритої політики.

Латентна політика поки що не знайшла відповідного місця в науковій літературі, оскільки, по-перше, вона тому і називається таємною, що із самого свого виникнення у стародавні часи ніколи не прагнула до гласності або висвітлення, особливо якщо її акції зазнавали поразки. А по-друге, в умовах недемократичних політичних режимів спецслужби завжди ставали/стають знаряддям злочинних дій та репресій і цілковито зацікавлені у тому, щоб їх діяльність залишалась невідомою громадськості, дослідникам та науковцям. Внаслідок цього вельми важливий вид політики тривалий час або замовчувався, або цілеспрямовано викривлювався. Лише з початком демократичних перетворень і розбудови правової держави в суспільстві виникає можливість і необхідність висвітлення та вивчення латентної політики та діяльності спецслужб. Все вищезначене повністю стосується незалежної, демократичної України. На підтвердження можна нагадати велику кількість нещодавно виданої пригодницько-мемуарної літератури та публікацій щодо проблематики, що розглядається, розрахованих на масового читача. В науковому форматі серед вітчизняних робіт можна в першу чергу послатися на окремі розділи, присвячені виключно політичній розвідці, в монографіях Б. Кухти “Основи політичної науки” та Г. Почепцова “Паблік рілейшнз для професіоналів”, статті К. Брожко, Г. Макаренка та деякі інші.

Якщо в літературі з давніх часів по-різному тлумачать політику взагалі, то особливо це стосується латентної політики. З одного боку, вважають, що це явище знаходиться у поганих стосунках із мораллю, воно – заняття “лицарів плаща та кинжала”, цинічне і малодостойне для порядної людини, з іншого погляду – заняття високоморальне й творче, притаманне справжнім професіоналам та “людям з чистою совістю”. У цьому простежується два концептуальні підходи: або латентна політика є способом досягнення сумнівних цілей, або вона – мистецтво захисту загального блага та справедливості. При аналізі тлумачень природи латентної політики уявляється можливим простежити наступне групування. “Психологічний” підхід розглядатиме це явище в контексті агресивно-змагальної природи людини та її боротьби за панування з використанням усіх, в тому числі прихованих, протиправних дій. Значний акцент при цьому робиться на інтровертні властивості суб’єктів політики.

“Біологічний” підхід характеризуватиме “неминучість” політичної підступності суб’єктів генетичною поганою природою людини, а їх здатність до будь-яких дій – інстинктом самозбереження та виживання. Нарешті, “суспільний” підхід до тлумачення природи латентної політики зумовлено розумінням політики як соціального явища, що залежить від низки економічних, соціальних, культурних та інших чинників. Тут особлива роль надаватиметься необхідності дотримання вищих національних інтересів, захисту безпеки існування суспільства взагалі та його політичної системи зокрема.

Визначення змісту латентної політики, як уявляється, здійснюється в рамках наступної дихотомії: а) через її спрямування або способ діяльності; б) як сфери людської діяльності і т.ін. За першого підходу латентна політика визначається як певне спрямування діяльності окремих установ, інститутів або осіб, котрі інколи навіть підступними методами реалізують пріоритетні цілі чи засоби їх досягнення. Тому, говорячи, наприклад, про деякі акції в інформаційній сфері, називають їх “інформаційними спецопераціями”, в сфері масової психології – “психологічними спецопераціями”, у загальнополітичному просторі – “силовими операціями спецслужб”, “змовами”, “тераками” тощо, маючи на думці саме це тлумачення терміну “латентна політика”. Крім того, сюди ж можна віднести виокремлення латентної політики як окремого напрямку політики через таємний, прихований спосіб розв’язання загальнополітичних завдань.

За другого підходу латентна політика може бути визначена як вид практичної діяльності, сфера, до якої належать дії певних структур, суб’єктів політики. В руслі цього підходу, в свою чергу, можливі дві інтерпретації латентної політики. Владна інтерпретація пов’язує її з безпосереднім виборюванням, утриманням та використанням влади прихованими засобами та методами. Тут згадуватимуться, наприклад, дії революціонерів або контрреволюціонерів по захопленню влади, прихована боротьба суб’єктів політики за збереження влади, деякі методи створення сприятливих умов для реалізації стратегічних завдань, забезпечення міжнародної безпеки, охорона конституційного порядку тощо. Сюди ж можна додати використання методів спецслужб (звичайно нелегальних) для зміни політики певного уряду. В останньому спектр

неправових методів може бути вельми широким – від тиску на діючих політиків аж до зміни або знищення ключових постатей, від яких залежить напрямок дій правлячої еліти суспільства. Інституційна інтерпретація латентної політики бачить її у категоріях закритої діяльності урядових структур, в тому числі розвідувальних та контррозвідувальних органів, інших суб'єктів політики. Так, наприклад, збирання конфіденційної за суттю інформації (або тієї неконфіденційної, яка може бути використана в аналітичному розвідувальному дослідженні) здійснюється не лише через агентурну мережу, а й у процесі звичайного функціонування підрозділів деяких урядових установ, що просто залучені до зовнішньоекономічної, представницької та пр. діяльності держави, вивчають світовий ринок, можливості реалізації національних інтересів у міжнародних стосунках. Проте і всередині країни функціонують структури, що забезпечують стабільність і утримання влади шляхом нейтралізації зовнішніх впливів, – контррозвідка, а також спеціальні служби, які підтримують суспільний порядок та захищають громадян від криміналітету, запобігають економічним злочинам, та ін. методами, котрі розкривати недоцільно, навіть небезпечно для людей, які займаються здобуттям, збиранням та використанням відповідної інформації.

Розглядаючи латентну політику як сферу діяльності, можна розуміти її трьома способами. Перше – “етичне” розуміння – передбачає ставлення до неї як до діяльності на етичних засадах з кінцевою метою здійснення справедливості та суспільного блага. В такому разі головною властивістю латентної політики має бути пошук і використання адекватних засобів для реалізації моральної мети за умов дотримання таємності заради безпеки. Друге – “ціннечне” розуміння – уявляє латентну політику як засіб досягнення егоїстичних цілей, аж до виправдання збройних “силових” акцій та вбивства в руслі спеціального забезпечення політики керівництва. При подібному підході вважається, що мета виправдовує будь-які засоби її досягнення, а прихований характер дій знімає питання про моральність або законність дій та правову відповідальність ініціаторів і виконавців подібних “активних” операцій. Третє – “ціннісно-нейтральне” розуміння – латентної політики полягає в її досить широкому раціональному, прагматичному тлумаченні як сфери діяльності. Для нього характерна відмова від вочевидь заданої регламентації дій,

жорстких “правил гри”. Все розглядається в контексті визначених історичних і національних умов, у руслі поваги до базових політичних цінностей конкретного суспільства, які таким чином і виконують роль певних обмежуючих умов на шляху до бажаної мети. Спільним в усіх трьох розуміннях латентної політики є те, що вона, за визначенням, є закритою, прихованою від висвітлення. Ця категоріальна ознака латентної політики в першу чергу обумовлена необхідністю своєчасно запобігати протидії з боку політичних супротивників певним намірам з реалізації суспільно значущих інтересів та уявлень щодо загального блага.

Основною життєдіяльності соціуму є задоволення його різноманітних потреб. Знайомство із ієрархією “базових потреб” (за А. Маслоу) показує, що ігнорування першочергових з них веде до загибелі саморегульованої системи, а їх задоволення – найважливіша умова виживання, існування взагалі. Друге місце в переліку вище означених потреб (поступаючись лише фізіологічним) посідає потреба безпеки, самозбереження. Таким чином, латентні акції здійснюються з метою своєчасно адекватними заходами уникнути знищення або опору, заради забезпечення життєдіяльності суб'єктів політичного життя. Безпека і боротьба за виживання – ось джерело і стрижень латентної політики. Розуміння безпеки у такому тлумаченні охоплює: безпеку виборювання влади та її утримання; безпеку механізму функціонування та реалізації влади, в тому числі безпеку процесів вироблення та прийняття рішень; безпеку суб'єктів політичного життя суспільства та захист їх інтересів; безпеку позицій держави у міжнародних відносинах; безпеку функціонування певних структур захисту інтересів держави та суспільства всередині країни та зовні, в тому числі розвідки, контррозвідки, правоохоронних органів та режимних установ; безпеку розвитку суспільства від політичної та економічної дестабілізації, деструкції, наркобізнесу, тероризму, організованої злочинності тощо; безпеку діяльності виробничих, фінансових, науково-дослідницьких та інформаційно-комунікативних структур і т.ін.

Врешті-решт, у форматі “ціннісного” підходу до змісту латентної політики – це також безпека ініціаторів, розробників та виконавців протиправних акцій від правосуддя, відповідальності перед власною та міжнародною громадськістю. Отже, узагальнюючи, визначимо, що латентна

політика – це та частина політики, яка закрита від висвітлення на ґрунті потреб безпеки. У світлі запропонованої дефініції стає очевидною неповнота визначення латентної політики лише на підставі використання прихованих методів політичної діяльності, оскільки латентними можуть бути її цілі та суб'єкти, методи та засоби, джерела та ресурси тощо. Близьким, але недосконалим уявляється звернення до латентної політики через її невисвітленість як до “тіньової” політики – останній термін несе негативне змістовне забарвлення, бо міркується, що подібна політика здійснюється таємно всупереч інтересам широкої громадськості.

Об'єктом латентної політики, як уявляється, є влада та ті відносини, форми і методи її реалізації, які мають життєво важливе або визначальне значення і можуть зацікавити політичних опонентів/ворогів з точки зору організації протидії, здійснення впливу на владу або її істотної зміни. Суб'єктність латентної політики також має особливий характер, оскільки потреби безпеки, з одного боку, жорстко обмежують коло осіб та установ, які безпосередньо займаються нею, а з іншого – у прихованому вигляді залучають до неї суб'єктів політики, діяльність яких не має латентного характеру, наприклад, до збору інформації у “нетрадиційному шпигунстві”. Таким чином, у першому наближенні суб'єктів латентної політики можна поділити на: а) тих, які мають законодавчо і нормативно закріплені латентні функції, в тому числі функції розвідки та контррозвідки (в Україні – СБУ, в Росії – ФСБ, ГРУ, в США – ЦРУ, ФБР тощо); б) тих, які мають законодавчо і нормативно закріплені латентні функції, але не розвідувальні та контррозвідувальні (МВС); в) тих, які виконують певні латентні функції без законодавчого і нормативного закріплення (наприклад – Міністерство закордонних справ, приватні детективні агентства тощо); г) тих, які виконують допоміжні або опосередковані функції стосовно латентної політики (як приклад, можна навести Центр із пошуку нацистських злочинців (Відень, Австрія), який шляхом відкритих та прихованих заходів допоміг притягнути до відповідальності фашистських катів – Ейхмана, Менгеле та ін.). Отже, можна зробити висновок про нерівносильність різних суб'єктів латентної політики, неоднаковість їх функціонального навантаження.

Функції суб'єктів латентної політики можуть бути суттєво специфічними. В першу чергу вони

відбивають основну мету їх діяльності. Так, наприклад, визначальними функціями розвідки і контррозвідки є виявлення та прогнозування зовнішніх (розвідка) і внутрішніх (контррозвідка) загроз життєво важливим інтересам об'єкту безпеки; розробка та здійснення заходів щодо запобігання та нейтралізації виявлених небезпек; створення та утримання сил і засобів забезпечення безпеки, управління ними в умовах повсякдення та у надзвичайних ситуаціях. В той же час вузькоспеціалізовані функції суб'єктів латентної політики витікають із її загальних функцій. Ці, в свою чергу, як уявляється, можна умовно поділити на ті, що віддзеркалюють органічний зв'язок латентної політики із політикою взагалі, і на ті, що проявляють специфіку латентної політики. До останніх відносяться наступні: реалізація екзистенціональних інтересів держави та інших суб'єктів, в тому числі спецслужб, – безпека, виживання, оцінка перспектив розвитку ситуацій та загроз, своєчасне пристосування до нових умов або здійснення певних превентивних заходів тощо; реалізація інтересів співіснування – точне визначення позицій даної держави та інших акторів міжнародних відносин, адекватне розуміння та урахування позицій інших суб'єктів політичних відносин тощо; реалізація функціональних інтересів – реалістична оцінка ефективності політичної діяльності, як внутрішньої, так і зовнішньої, за допомогою різних, в тому числі конфіденційних, джерел, об'єктивне інформування керівництва тощо; реалізація інтересів підтримки внутрішнього порядку, захисту суспільства від дій деструктивних та кримінальних елементів.

Структура латентної політики досить багатоскладова. Так, за спрямуванням у ній можна виділити: політичну розвідку (традиційну і нетрадиційну, легальну і нелегальну), контррозвідку, комплекс спецоперацій, прихований вплив на політичних опонентів/конкурентів, таємну дипломатію. За місцем та орієнтацією латентна політика поділяється на внутрішню (здійснення якої в першу чергу покладено на МВС, контррозвідку та т.ін) та зовнішню (зовнішня розвідка, МЗС тощо). За характером та змістом завдань, як уявляється, латентна політика може бути стабілізуюче-охоронною, дестабілізуючою (або підривною), знищувально-ліквідаційною, нейтралізуючою, спостережно-прогнозуючою. За відносинами із діючим законодавством – легальною та нелегальною, а за ступенем дотри-

мання морально-етичних норм – “білою” (тобто етичною), “чорною” (тобто в руслі “цинічного” розуміння, підступною та злочинною) і як проміжний варіант із сумнівними цілями, методами і засобами – “сірою”.

У свою чергу, деякі елементи цієї структури мають власну підструктуру. Наприклад, комплекс спецоперацій охоплює диверсійні, диверсійно-розвідувальні, протидиверсійні, допоміжні, інформаційні, психологічні, правоохоронні, спеціальні дії щодо забезпечення безпеки іноземних країн, спецдії щодо організації та ведення збройної боротьби спеціальними методами, пошуково-рятувальні, специфічні тощо.

Як проміжний висновок констатуємо, що значна роль, яку відіграє латентна політика у житті суспільства, обумовлена важливістю функцій, які виконують її суб’єкти. Аналіз показує неоднозначність її тлумачень та способів розуміння. В той же час є достатні підстави розглядати латентну політику як специфічну за змістом, суб’єктами, формами і методами реалізації частину політики, закриту від висвітлення на ґрунті потреб безпеки. Пізнання усіх аспектів латентної політики цілковито узгоджується із розвитком демократичних тенденцій у житті країни, а створення її теорії – із загальним вектором розвитку політичної науки демократичного суспільства. Таким чином, якщо сфера політики взагалі є об’єктом політології, то сфера закритої політики, прихована політична діяльність та життя суб’єктів політики є об’єктом специфічної науки.

Що стосується місця розробок латентної політики на науковому рівні у структурі політології, то, як уявляється, скоріш за все вона має відношення до групи теоретичних наук, виділених

окремою галуззю за критерієм предмета дослідження, а також до так званих “емпіричних наук”: про організацію влади, прийняття рішень, роботу апарату й т.ін., а в даному випадку – про організацію політичної розвідки, спецоперацій з політичними навантаженнями, таємну дипломатію тощо. Добре відома різниця у розумінні предмета політичної науки, що пояснюється як національними традиціями розуміння науковцями політики, так і багатосторонністю політики. Аналогічно складною і похідною уявляється й проблема визначення предмета науки про латентну політику. Тому лише з певним ступенем конкретизації можна визначити його як закриті складові політики, закриті політичні процеси та їх закономірності, закриту політичну діяльність та інституції, які безпосередньо займаються нею. Умовно позначаючи це латентологією, маємо на увазі вивчення найбільш загального, розповсюдженого й типового у світовій та національній закритій політичній практиці. Цінність латентології бачиться в аналізі повторюваних тенденцій та процесів, узагальненні широкого досвіду, виявленні перспективних напрямків, перетворень їх у надбання громадського суспільства.

Література

1. Бебик В.М. Базові засади політології. – К., 2000.
2. Бронко К. Спеціальні служби сучасної України // Людина і політика. – 1999. – № 3.
3. Землянов В.М. Своя контррозвідка. – Мн., 2002.
4. Кухта Б. Основи політичної науки. – Ч. 4. – Львів, 1999.
5. Піча В.М., Хома Н.М. Політологія: терміни, поняття, схеми, таблиці. – К.; Львів, 2001.
6. Почепцов Г.Г. Паблік рилейшнз для професіоналов. – К., 2001.
7. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. – М.; К., 2001.
8. Ронин Р. Своя разведка. – Мн., 2002.

Надійшла до редколегії 15.11.2002 р.